

Végül nézzünk szembe nyugodtan azzal is, hogy „kismester” volt. Én ebben sem találok semmi lelkicsinylőt. Gondoljuk meg: hány gemmát, hány tanagrafi-
gurát, kisplasztikát, miniatúrát, hány népi faragást sorolunk ma a világ művésze-
tének remekei közé. Azt hiszem, régen vége már annak a komolyan sohasem vett
értékrendnek, amely nagyságuk, terjedelmük szerint értékelte a műveket. A kife-
jezés erején és művészetén múlik minden; ez pedig a legkisebb térben s a legrö-
videbb időben is a maga teljességében megnyilatkozhatik. Tömörkény nem a
Reymont-szerű írókhoz tartozik: nem sokkötetes regényben írta meg a maga Pa-
rasztjait. Nem adatott meg neki még az sem, ami nagy földijének és pályatársának,
Móra Ferencnek, hogy egy-egy nagyobb méretű kompozícióvá növelhesse teljesít-
hesse remek részleteit. De minden lényegest el tudott mondani a maga kis mű-
fajaiban, a rajzban és novellában. És ez a mesterek igazi teljesítménye! Van
emeilett ebben is valami, ami jellegzetesen hazai színezetet ad életművének.
Ne feledjük el, hogy a magyar irodalom annyiszor emlegetett büszkesége, a líra:
a tömény, kis térre szorított s ezáltal annál robbanóbb versek műfaja. Ilyen
monumentális kis-művek Arany balladáái is. A magyar novella méltán sorakozik
e remekek mellé. És a magyar novella nem egy mesterműve származik Tömör-
kénytől.

Mindezt röviden, mintegy az ünnepi ülés bevezetéseképpen szükségesnek lát-
szott elmondani. Azért is, hogy vitába szálljak az előttem szólóval, aki még
mindig kissé mentegette szólt Tömörkény vidéki-író-voltáról. A vidéki íráság nem
rang vagy lefokozás, hanem életkörülmény, legfeljebb lélekállapot. Lehet fojtogató,
de lehet felszabadító lélekállapot is: ez nem kis részben az írón múlik. Irodalmunk
— s a világirodalom! — legnagyobbjai évszázadokon át vidéken éltek; s nem egy
példát mondhatnánk rá, hogy fővárosokban is születhetnek provinciális művek.
Tömörkény vállalta a világot, amelyben élt: ezért is tudta olyan híven ábrázolni.
Nem akart többet mutatni, mint amennyi volt; nem akart többről beszélni, mint
amit igazán ismert; s nem akart többet művészetté formálni, mint amihez megvol-
tak a szerszámai. Goethe mondta: „Határai közt ismered meg igazán a mestert.”

Tömörkény István valóban méltó rá, hogy e nevezetes évforduló alkalmával
az egész ország tisztelettel emlékezzék meg róla.

*Ez évi augusztusi számunkban Emlékezések Tömörkény Ist-
vánra c. összeállításunkban már közzöltük Sinkó Ervin, Dutka Ákos és
Gyárfás Miklós írását, amelyek az itt következő vallomásokkal együtt —
Juhász Antal most készült tanulmányának kivételével — a Szeged Mj. Városi
Tanács gondozásában megjelenő Tömörkény Emlékkönyv részét ké-
pezik.*

BORI IMRE

A „NÉPRAJZI HITEL” ÍRÓJA

Tömörkény a magyar novella kismestere volt. Erről vall írói alkata, de erre-
kényszerítette sajátos történeti környezete is, a századvég, amelyben élt. Annak
ellentmondásai bénították, s míg novellairó kortársaival egyetemben a rezignációt
tisztan rajzú írói technikával párosította, tündődött és vallott a világról, és nem a
suhánó, hanem az alacsonyan szállni kényszerült lélek küzdött az alkotást gátló kör-
ülményekkel. Rövid ideig tartó termékeny és értékes alkotásokat létrehozó pálya-
szakaszok váltakoznak hosszú, válságos évek félmegoldásaival. Ilyen pillanata volt
a tizes évek elején is, egy apály-korszak, amelynek árulkodó vonásai Tömörkény al-
kotói sajátosságainak természetébe is bevilágítanak.

Nem 20. századi jelenség még. Gyökereivel abba a „volt világba” kapaszkodik,
amelynek eltűnése kiváltotta melankóliája a tizes évek elején már elfogja, s a
néprajzi tudását kell segítségül hívnia rekonstruálásához. Árulkodó korszaka volt
ez Tömörkénynek, s ha valahol megragadható alkotói természete, akkor éppen ez a
korszaka kínálja e lehetőséget, hiszen innen mind visszafelé, a megtett útra, mind
pedig a pálya elkövetkező, világháborús szakaszára kilátás nyílik,

A talaját vesztette író most emlékeibe és tudományába kapaszkodva egyfelől
emléképeket rajzol, s mintegy az „eltűnt világa nyomában jár”, másfelől nemcsak
kidolgozza írói gyakorlatában a „néprajzi hitelen” alapuló alkotói módszerét, hanem
ezt alkotói mechanizmusa tengelyévé is teszi. Míg pályáján egy romantikus nép-
szemlélet és egy realitást feltételező látás küzdelmének nyomai lelhetők fel, a tizes
évek elején már mindinkább nyilvánvaló, hogy a romantikus népszemlélet az,

amely illuzórikussá válik, hogy a nép már nem az, amelyről első kötetei novelláit írta, ugyanakkor az a realitás is, amely Tömörkény művészetében tárgyiassággá volt alakulóban, baljós előjeleket öltött magára, mert végső kihangzásaiban annak a kritikának a jogosságát bizonyította, amit Adyék a „magyar Ugar” képzettel csatázva mondtak ki. Ennek az Ugar-képzetnek kellett volna az írójává lennie – ám Tömörkény végzetesen „későn érkezett író” volt, s így, ahelyett, hogy összefüggéseiben, emberi-gondolati viszonylataiban szemlélte volna világa adottságait, fel- és megosztotta, s magáénak belőle a zárt paraszti világot vallotta csupán, amely oly nehezen engedett a polgárosodás szellemének, a maga erkölcsét és fatalizmusát tartva védekezésül, a polgári-hivatalos rontás ellen. Az az „egy helyben állás”, amit Tömörkény novellái világával kapcsolatban emlegetni szoktak, akkoriban már nemcsak visszajára fordult, de anakronizmus is volt, s eltűnése a magyar világ alakulásának egyik nagy győzelmét jelenthette volna. A tűnő világ látványa azonban Tömörkényben nosztalgivá alakult, s így egészen közeire került érzelmileg is novellái világához, még közelebb, mint ahonnan első korszakában szemlélte. De még így is csak a megidézésre volt ereje, s még innen is csak visszapillantathatót immár – a folkloristát kellett munkára serkentenie önmagában, a rekonstruáló tudóst ébresztgetnie, hogy írósága körül a megfogható világa segítségére siethessen.

Nem lesz véletlen, hogy Tömörkény művészetének megítélésében a „néprajzi író” kérdése kulcskérdés. Két módját különböztethetjük meg az író művészetében a folklorizmus meglétének. Novellái első sorozatainak idejében a folklorista felfedező öröme csillog az írásokon, hiszen az emberi sorsok köré a tárgyai életét is oda varázsolhatja. A tízes években azonban már nem a folklorisztikus elemek túltengéséről kell beszelnünk csupán, bár sok novellája meg sem született volna e mozzanat nélkül, hanem az írói módszerbe való felszívódásáról, s mi több: módszerre válásáról is. A folklorizmus ekkoriban már Tömörkénynél szinte az írás emeltyűjévé válik, s a megidézés lehetőségét kínálja, egy kicsit úgy, ahogy egykor Anonymus alkalmazta a középkori stílusztika etimologizáló követelményét a történet-teremtésre. Kitapinthatóan van jelen ez a mozzanat Tömörkénynek a tízes években írott rajzaiban, novelláiban. Egy mechanikussá váló írói módor és látás tünete ez. S ha előbb a „világ így megyen” fatalitása szabta meg novellái világát, most a megcsontosodott életrendből szerkesztési törvény lett, s az író lépten-nyomon azt árulja el, hogy *tudja* ennek az életrendnek a törvényét, s most már úgy alkalmazza, ahogy a folklorista megfigyelő a kérdőívet tölti ki. Harmata és csillogása nincsen már ezeknek az írásoknak, csak nosztalgikus borongásuk, s az írói módszer is már-már a rekonstruálással tart rokonságot.

A *Süliék nyújtanak* című novellája egy kis részlete jól jellemzi ennek a módszernek Tömörkénynél ekkoriban eluralkodó természetét, a néprajziasságnak írói technikává válását – konkrétan a társadalmi érintkezések paraszti illemtanának vonatkozásaiban:

„... Mihály kopog az ajtón. Ezt is így hozza magával a tisztesség és a hozzáfűzött mellékfogalmak. A különbség csak az, hogy Mihály nem az ujjával kopog, hanem az egész keze fejét üti oda néhányszor az ajtóhoz.

Ilyenkor erőteljesen kell kiáltani kifelé:

– Löhet!

Miután azonban a kiáltást Mihály az ajtóveregetés zajától nem hallja, ismételt kiáltás szükségese:

– Löhet!

A bátorító szavakra az ajtó lassan megnyilván, óvatosan benyúlik egy csizma, helyet keresve ezen a szép vidéken. Utána jön Mihály, s kisvártatva beérkezik a másik csizma is.

– Jó röggelt adjon az isten.

– Adjon az isten mindnyájunknak, Mihály.

„Most azt kell kérdezni, hogy: „no, hát mi járatan?” mert ha a kérdés elmarad, Mihály lehetséges ideig elhallgatna, s csak azután mondaná: – kérdezze már, hogy miért gyűttem? – Erre megint azt szokás felelni: – majd megmondod, mert te tudod leginkább, hogy miért gyűttél – de ez után megint szótlanságok, egyik lábról a másikra való állások következnek, célszerűbb tehát ezt mondani:

– No, hát mi járatan?...”

Nyilván a „semmiből terem” Tömörkény így jelenetet, s novella-építkezése alapvető sajátosságává s módszerévé válik az, ami kezdetben az írásművészet „mellékterméke” volt. Ám éppen az ilyen mozzanat jelzi azt is, hogy Tömörkény alapvetően különbözik a paraszti élet ihletében alkotó többi írótól: ő nem tud *költéni* – holott a költésnek a válfajai – az átköltéstől az újraköltésig – mind Möríciz, mind pedig a századvégi népiesség alkotásait jellemezték. Tömörkény akkor is hű

maradt a néprajzi vizsgálódásai során megszerzett tárgyiasság tiszteletéhez, amikor tűnő világáról rajzolta az emlékezés képeit, tehát olyankor, amikor a megidézõ technika egy szubjektívebb és lazább alkotó módszert igényelt. Leíró természetére vet ez a jelenség fényt, s amennyire önmagában 19. századi jelenség ebbõl kifolyólag, hiszen az író és világa között a klasszikus távolságot mindvégig meg tudja tartani, és idegenkedik mind összekeverésüktõl, mind pedig azonosításüktõl, annyira éppen ez a tárgyiasságon alapuló leíró technika adja novelláinak legértékesebb elemét is, hiszen egészen közel járhatott ahhoz a ponthoz, ahol a folklorisztikus érdeklõdés már szociográfiái indulattá alakulhatott volna át, annál is inkább, mert az erre a vázra kristályosodó marandóság-élmény és látvány is feszengve követelte az áltá-lánosítást — nemcsak lírai fogalmazását az élet képévé való szervezõdésnek, mint ahogy Ady és Móricz életmûve mutatta, hanem a szépprózai ábrázolás epikaibb vonatkozásaiban is. Ami azonban Tömökényt megakadályozta, hogy erre a magasabb és szélesebb horizontú alkotási síkra felkapaszkodjék, az az egyoldalú szemlélet, amely csak azt volt hajlandó rossznak minõsíteni, ami a paraszti világba belemar és beleavatkozik, s így az állandóság gondolatához, mint egy szép világ idilljéhez kénytelen ragaszkodni a polgárosodás gondolata ellenében, holott a kritika, a tár-sadalmi indulat céljává kellett volna tennie. Ebben pedig romantikus népszemlélete akadályozta meg, amelynek illúziójáról lemondani nem tudott.

Ellentmondásossága így alkot zárt kört a tizes években, s tartja rabságban az író-t. Erényei, amelyek nemrõgen még oly vonzóvá tették történeteit, most szár-nyalását akadályozták, továbbjutását gátolták. Ezért szorult folklorizmusa zsákut-cájába és módszere csapdáiba. Hátranézõ és megidézõ mozdulatát a tizes évek elején ez szabta meg, hiszen folklorizmusával nemcsak eltűnt világát idézte, hanem író-ságának egy boldogabb és harmonikusabb korszakát is, amelyben csak egy világ volt. Nem véletlen, hogy a háborús novellákban újra pezsdül majd alkotói kedve: katoná-történeteiben régi világa üzent, annak erkölce és szokásrendje támadt fel ismét, életjelt adva magáról. Ha egykor az „Emberek a sors használatában” témáit írhatta, most ennek egy változataként a „Népek az ország használatában” motívumain dol-gozhatott — ismét azt a talajt érezhette a lába alatt, amelyet a változó világ raga-dott el tõle, s most a tragikus háború adott vissza neki.

Néprajziassága tehát válság-jelenség volt: ihletpótlék, de öncél is, amellyel szemlélete a modern kor élete ellen védekezett, nagyságára és tragédiájára egyaránt fényt vetve.

MOCSÁR GÁBOR

TÖMÖRKÉNYRÕL SZÓLVA

Ahogy a prófétáknak, forradalmároknak nem ellenfeleik, hanem méltatlan tanítványaik a legfõbb kártevõjük (hiszen ellenfeleikkel vívott harcukban még in-kább megerõsödnek, elveik, programjuk tisztázására kényszerülnek), éppúgy a nagy és eredeti író-mesterek legártalmasabb ellenfelei nem az ostorozó, netán értetlen kritikusok, hanem — saját epigonjaik. Tömörkény ugyan nem volt sem próféta, sem korszakot látványosan nyitó irodalmi mester, mégis, hírében, nevében, írói rang-ján méltatlan és tehetségtelen epigonjai rontottak legtõbbet.

Életében s halála után is irodalmi kritikusan miatt legyintettek el munkái fö-lött, mert hosszadalmas, terjengõs bevezetései, a néprajz, a valóság tárgyszerû dol-gainak modoros részletzetése után valami gyöngécske zsánerkép, rövid lélegzetre is alig elegendõ novellácska próbálja a sokáig mellõzött költészetet kiengesztelni, tehát irodalmon kívüli, költõiség nélkül való dolgok fölemészítése árán jut csak el a költészethez. S ha ez ráadásul még népszerű is — annál rosszabb a költészetre nézve.

„Ennél mi sem könnyebb” — lélegzett föl Tömörkény példáján és sikerén a könnyû kezû dilettáns, akinek tollán ugyan egyáltalán fel sem ragyogott a költõi-ség, viszont „jól el tudta találni”, hogyan ízeskedik az „õreg magyar”, hogyan kóp a kucsmájába, mikor „hévatalos” helyen van, hogy veszi kézbe a „kifészít”, mikor bõcsõtálpát farag az onokájának — s oldalakat bírt megtölteni Tömörkénytõl elle-sett modoroskodással, rajzolgatásokkal, tekervényes morfondírozással.

Az irodalom és költészet devalválásán aggódó kritikusok e különösen és saját-osan magyar néprajzoskodó, ízeskedve gügyögõ modor okát keresve Tömörkényig